

Максим Снігур

Аспірант 4 року навчання освітньо-наукової

програми «Історія та археологія»

Докторської школи ім. Юхименків

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Університет Мартіна Лютера Галле-Віттенберг (Німеччина)

maksym.snihyr@ukma.edu.ua

**«БАЧАЧИ, ЩО НЕ МОЖЕ ІСНУВАТИ ЖОДНА
НАДІЯ НА ПОКРАЩЕННЯ В МАЙБУТНЬОМУ»:
МОТИВАЦІЇ ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ-ДЕЗЕРТИРІВ
ЧЕРЕЗ ДНІСТЕР**

Після закінчення радянсько-польської війни 1921 р., Робітничо-селянська Червона Армія (РСЧА) та флот, міліція та спецслужби комплектувалися насамперед з вихідців з осіб з пролетарським походженням — робітниками та найбіднішими селянами, під началом командирів-комуністів або «воєнспеців» під наглядом комісарів.

Це дозволяло більшовицькому керівництву перетворити армію на своєрідний інструмент індоктринації, де селяни набували «ідеологічної підковки», й мали високі шанси поповнити склад комсомолу або партії. Для останніх, за словами Шейли Фіцпатрик, армія ставала одним зі способів «втечі з села»¹. Після повернення додому, вчорашні червоноармійці ставали важливим еле-

¹ Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s* (Oxford University Press, 2000), 48.

ментом підтримки радянської влади на селі, формуючи групи комсомолу та партосередки. Військовослужбовці звільнялися у військовій формі РСЧА, яку ще довго носили після повернення з війська, що ставало елементом, який виокремлював особливо лояльних мешканців села часів непу.

Колективізація різко змінила ситуацію для радянського політичного керівництва. Кампанії з розкуркулення, спрямовані спершу на відносно багатих мешканців села, почали зачіпати селян-середняків, а нове поняття «підкуркульник» дозволяло звинуватити в підривній роботі проти колгоспу будь-кого — навіть тих, кого раніше вважали особливо лояльними. Наслідком цієї політики стала подія, яку Шейла Фіцпатрик охрестила «декласуванням радянського суспільства»², яке також зачепило армію, що ще не стала вповні «зліпком суспільства». У міру розгортання політики колективізації, командування РСЧА відзначало падіння моралі серед червоноармійців³. Деякі з них навіть наважувалися висловлювати своє незадоволення радянською владою через дії — й однією з таких чинів стало дезертирство та втеча.

Червоноармійці, які тікали з військових частин, скоювали одразу кілька злочинів, за які було передбачено покарання згідно з Кримінальним кодексом: втеча з військової частини (ст. 193 п. 5 КК РСФРР 1926 р.), виїзд за кордон без дозволу влади (ст. 84) та сприяння переходу держкордону (ст. 59 п. 10). Стаття 84 передбачала розстріл як форму покарання. Це означало, що нечисленна

² Fitzpatrick, *Everyday Stalinism*, 11–12.

³ Roger R. Reeves, *Stalin's reluctant soldiers: a social history of the Red Army, 1925–1941* (Lawrence: University Press of Kansas, 1996), 59.

група біженців-військових була особливо зацікавлена в тому, щоб їх після втечі не видали назад.

Після перетину кордону, військових дезертирів допитували офіцери румунської розвідки. Їх цікавили насамперед відомості про особовий склад, озброєння, спорядження та командування військових формувань, з яких вони втекли. Крім того, військові передавали свідчення про розгортання систем укріплень на Дністрі (частина так званої «лінії Сталіна»), про систему залізниць та про загальнополітичну й економічну ситуацію в СРСР. Румунські розвідувальні органи цікавилися насамперед інформацією про військові об'єкти, однак питання про загальнополітичну й економічну ситуацію дозволяють отримати відповідь на широке коло питань, починаючи від мотивації до переходу через кордон військовослужбовців і закінчуючи їхнім світоглядом та переконанням. Окрім румунських органів влади, німецькими біженцями цікавилася віце-консульство Німеччини в Кишиневі. Німецькі дипломати прагнули помістити біженців під нагляд місцевих німецьких громад в Бессарабії або сприяти їхньому переїзду до Німеччини.

Як румунські, так і німецькі урядовці збирали інформацію про мотивацію біженців щодо переходу через кордон. Серед іншого, це допомагало «сортувати» захоплених румунськими урядовцями порушників кордону: ті, хто не міг назвати причину втечі, могли бути видані СРСР. Теоретично, військові, які перетнули кордон, вже вчинили злочин проти СРСР. Це означало, що в такому разі вони мали бути захищеними румунською стороною, як «особи котрі вчинили будь-яке політичне порушення»⁴. Військові про це як правило не знали, і

⁴ ДАОО. Ф. 891. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 12.

тому намагалися створити достатньо правдоподібний наратив щодо втечі. Всі біженці з СРСР до Румунії відчували тиск можливої депортації. Це означало, що біженці мусили захистити власне право на перебування в Румунії за рахунок співпраці з урядовцями та витворенням наративу про страждання, заподіяні радянськими урядовцями. Колективізація й голод ставали найбільш звичним способом виправдання, що надавало біженцям — молодим чоловікам — право на захист від румунської держави.

У 1931 році, румунські прикордонники затримали червоноармійця-інженера з Полтавщини Петра Сластьоненка, який у повному військовому спорядженні перейшов через кордон. Він повідомив румунських урядовців, що втік через те, що «отримав від моїх батьків з мого рідного села Черевка листа, що радянська влада відібрала все що [мої батьки] мали залишивши без продовольства»⁵. Військовослужбовець інженерного підрозділу, він залишив максимально повні свідчення про будівництво «лінії Сталіна» над Дністром, до якого був залучений. Особливий інтерес складає кінець звернення до членів румунської делегації змішаної радянсько-румунської комісії з розв'язання суперечок на Дністрі. В ній Сластьоненко підкреслював: «Не бачачи надії на покращення в майбутньому, і знаючи про тяжку ситуацію, в якій опинилися мої батьки, я вирішив дезертирувати в Румунію, де під щитом уряду сподіваюся що ви зможете мені знайти помешкання та харчування»⁶. Парадоксальним чином, текст декларації не містить критики радянського ладу чи акцентування на неспра-

⁵ ANA. F. 680. Inv. 1. D. 3551. F. 61.

⁶ ANA. F. 680. Inv. 1. D. 3551. F. 63.

ведливості — лише підкреслення загроз для біженця, оскільки «я втік з батальйону, тож якщо мене повернуть, мені загрожує смерть»⁷.

Інші біженці не були такими аполітичними. Так, Федір Тарасенко з Ясьок, наприклад, підкреслював, що він втік з війська під час звільнення в рідному селі. Приїхавши до батьків у серпні 1932 року, він побачив, що «всю власність забрали насильно, а батьків лишили на порозі голодної смерті». Румунському прикордоннику Юхиму Шевченку Тарасенко сказав, що «армія добре споряджена та забезпечена, тоді як що стосується населення, то воно дуже страждає»⁸. Цей аргумент він розкрив детальніше під час наступних допитів, підкресливши різницю: військові харчувалися добре, навіть якщо монотонно, тоді як мешканці сіл їли конопляну макуху. Ба більше, він заявляв, що постраждав від більшовиків попри власну лояльність та службу у війську⁹ й підкреслював, що реквізиції, які проводилися більшовиками, призвели до «такого насильства, що ніхто вже не хоче переходити до комунізму»¹⁰. Ця ремарка демонструє розчарування людини, яка пройшла крізь політичну підготовку в лавах РСЧА, яку вважала своїм внеском в будівництво комунізму, й відкинула весь цей процес через особисту втрату. Це рішення було спонтанним — про що говорить навіть фотографія Тарасенка у його особовій справі: чоловік на ній зображений у військовій формі — гімнастичній сорочці та штанах військового крою.

⁷ ANA. F. 680. Inv. 1. D. 3551. F. 63.

⁸ ДАОО. Ф. 848. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 7.

⁹ ДАОО. Ф. 841. Оп. 1. Спр. 502. Арк. 4.

¹⁰ ДАОО. Ф. 841. Оп. 1. Спр. 502. Арк. 6.

У подібних штанях маскувального кольору ходив по місту Крайова 1932 р. на півдні Румунії інший молодий чоловік. Там він опинився за рішенням румунський урядовців, які вважали радянського прикордонника-втікача Йозефа Вальца підозрілим, закидаючи йому службу в ГПУ. Етнічний німець з Криму, він після втечі з СРСР повідомив поліцейських, що його родичі мешкали в Канаді та Німеччині, однак спершу відмовився навіть розглядати ідею переїзду з Румунії¹¹, очікуючи на прихід «інших людей».

Долею біженця та дезертира зацікавилися німецькі дипломати, яким вдалося розшукати в Аугсбурзі (Баварія) дядька Вальца, який погодився прийняти чоловіка в себе. Новину про цю згоду Вальцу передав один зі співробітників німецького посольства. Під час розмови Вальц залишив у дипломата враження «кремезної, але душевно не дуже нормальної особи», яка не бажала працювати. У відповідь на запитання дипломата, чим би він хотів займатися в Румунії, Вальц відповів: «Мій дядько вже наївся досить, і якщо я поясню людям в Німеччині як воно виглядає в Росії, то вони мені дадуть багато грошей. Я пішов з Росії, бо я не волів жити в країні, яка не має Бога, Суд Божий привів мене сюди і йде Суд Божий в Німеччину, і я йду з ним»¹². Принагідно варто зауважити, що Вальц походив з села Розенталь (сьогодні — Ароматне в Криму), яке до Другої світової війни було населене католиками-швабами. Вальц же, підхопивши апокаліптичні пророцтва, які поширювались в селі як форма протесту, планував використати проповідництво для особистого збагачення й повідом-

¹¹ PA AA R 9314/2. B. 30–31.

¹² PA AA RAV 43–1/157. Konsulagentur an die Deutsche Botschaft, nr. 468. B. 7.

ляв, що після отримання від німецького посольства паспорта на виїзд до Німеччини, хотів піти до румунського короля Кароля, «який дасть йому дуже багато грошей — й потім поїде він [Вальц] до Німеччини»¹³.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що проаналізовані мною три випадки не дозволяють встановити повну картину світогляду біженців зі складу Червоної армії. Румунський та німецький масив джерел, однак, дозволяє накреслити особливості сприйняття колективізації радянськими червоноармійцями без фільтра «говоріння по-радянськи», однак з прямим стимулом — представити свою антирадянськість. Документи демонструють, що на початку 1930-х рр., частина радянських призовників під впливом розкуркулення родичів почали відкидати більшовицьку ідеологію в тій формі, яка поширювалася у війську. Спектр альтернатив був різним — від підкресленої аполітичності до поширення апокаліптичних чуток.

Bibliographic References

- Agentia Națională a Arhivelor (ANA). F. 680. Inv. 1. D. 3551. 246 f.
Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (DAOO). F. 841. Op. 1. Spr. 502. 27 ark.
Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (DAOO). F. 848. Op. 1. Spr. 48. 16 ark.
Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (DAOO). F. 891. Op. 1. Spr. 451. 45 ark.
Fitzpatrick Sheila, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

¹³ PA AA RAV 43–1/157. Konsulagentur an die Deutsche Botschaft, nr. 468. B. 7.

Fitzpatrick Sheila, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

Politisches Arhiv Auswärtiges Amt (PA AA). R9314/2. 189 b.

Politisches Arhiv Auswärtiges Amt (PA AA). RAV 43–1/157. 353 b.

Reese, Roger R. *Stalin's reluctant soldiers: a social history of the Red Army, 1925–1941*, University Press of Kansas, 1996.

M. Snihyr

**“CONSIDERING THAT THERE IS NO HOPE
FOR THE BETTER IN THE FUTURE”: MOTIVATIONS
OF THE RED ARMY DESERTERS TO CROSS
THE DNIESTER RIVER**